

"Ett omfattande ämne, som alltför litet har kommit i blickpunkten för upptecknarna"¹

Eva Limburg om kvinnans ställning

AGNETA LILJA

Hur väl minns jag ej, då jag som halv vuxen började arbeta med ute på åker och äng. Man gjorde många gånger samma arbete som männen, men hade icke rätt att såsom de vila middag. En 14–15-årig flicka, har inte samma krafter, som en vuxen kvinna, ännu mindre som en vuxen man. Vi flickor, som ju heller inte voro tränade med hårt arbete måste ju ta ut våra krafter på ett helt annat sätt än männen, och voro följaktligen mycket tröttare. När jag då såg far, torpare, statkarlar, drängar, lejkarlar ligga utsträckta på en skuggig gräsmatta frågade jag vår mor, om inte vi flickor även fingo vila middag. Ännu minns jag mors förebrående blick, då hon svarade: "Jag har väl då aldrig hört talas om, att kvinnor skall vila middag" (SOFI 19307, Upl. Bälinge s. 5 f.).

Denna berättelse om upplevd orättvisa och negativ särbehandling av kvinnan är hämtad ur en uppteckning gjord 1948 av Eva Limburg (1891–1974). Hon var född i Västland och verkade som småskollärare i Bälinge socken i Uppland under mer-

Eva Limburg. F småskollärare Eva Limburg, f Österberg, Uppsala, har avlidit 83 år gammal. Hon var född i Västland och blev småskollärare i Uppsala 1911. Hon var lärare i Vendel i tio år och i Bälinge i 30 år. 1932 gifte hon sig med den tyske juristen Georg Limburg. Efter sin pensionering kom hon till Uppsala 1954. I

Vendel var hon sekreterare i kyrkliga ungdomskretsen och i Bälinge sekreterare i husmodersföreningen i tio år och ombud för Fornminnesföreningen i 30 år. I Uppsala har hon varit aktiv i pensionärernas föreningsverksamhet och i kyrkliga sammanhang. Den sista tiden bodde hon på Dalbyhemmet. Närmast sörjande är sonen Baldur Göran Limburg, leg läkare, New York, och systerrarna f lärarinna Rut Vallgård, f sjuksköterska Elin Österberg och Lydia Österberg, alla i Uppsala.

(Uppsala Nya Tidning 8/10 1974)

parten av sitt yrkesverksamma liv. Vid sidan av sitt förvärvsarbete var hon engagerad i den kyrkliga ungdomskretsen och i Bälunge husmodersförening samt verksam som ombud för fornminnesföreningen. Hon fungerade utöver detta även som upptecknare vid dåvarande Landsmåls- och folkminnesarkivet (ULMA) i Uppsala² under åren 1932–1962. Hon har huvudsakligen bidragit med folkloristiska uppteckningar av folkdiktning och folktro, men även besvarat flera frågelistor i skilda ämnen. Sammanlagt har hon tillfört samlingarna drygt 1 500 sidor handskrivna uppteckningar från framför allt Uppland, men också från en rad andra svenska landskap (SOFI: nekrologer, personregistret).

Det bjuder vissa problem att mer detaljerat följa hur samarbetet mellan Limburg och arkivet såg ut, eftersom endast tre brev av hennes hand och drygt tjugo brev till henne finns bevarade i tjänstearkivet. Av den sparsamma korrespondensen framgår dock att uppdragsgivarna var nöjda med hennes självbiografiska uppteckningar och sällan hade något att erinra mot det hon skrev. Hon utsattes alltså inte för den minutiösa granskning och kritik som drabbade många andra upptecknare vid samma tid (jfr Lilja 1996 s. 188 ff.). Av korrespondensen blir det också tydligt att kontakterna mellan Limburg och arkivet långa perioder var mycket sporadiska (SOFI: brev-samlingen). Kanske krävde hennes lärar-

gärning och övriga uppdrag sin tid, så att hon inte hade möjlighet att skriva kontinuerligt, kanske var hennes engagemang för uppdraget inte tillräckligt stort?

Av Eva Limburgs självbiografiska uppteckningar från Uppland är det särskilt dem som uttryckligen behandlar kvinnans ställning som intresserat mig. Skälet till det är att det alltid varit mindre vanligt att kvinnan stått i fokus för insamlarnas intresse. Det är också välkänt att den etnologiska forskningen först i vår egen nära samtid tagit hänsyn till kön som analytisk kategori. Undersökningarna, som skulle skapa en kunskapsbas om den svenska folkkulturen, hade länge ambitionen att vara könsneutrala. Som Britta Lundgren påpekat finns dock en manlig könstendens inbyggd i etnologisk forskningspraxis. Den mänskliga kulturvarelse som undersökts har mer handlat om mannen än om kvinnan, dvs. männens värld har tagits för given och varit normerande, vare sig forskarna dokumenterat det gamla bondesamhället eller den nya tidens ungdomskultur. Normen har varit så självklar att även när kvinnor fungerat som informanter har de framstått som *De Andra*, som anomalier eller avvikare genom att de främst fått visa på "kvinnornas del" i förhållande till den manliga verkligheten (Lundgren 1990 s. 77 ff.).

När jag analyserar självbiografiskt arkivmaterial gör jag det utifrån en förståelse av det inte som enbart beskriv-

ningar av empiriska fakta utan även, och kanske mer, som reflekterande berättelser. I den bemärkelsen är självbiografier både viktiga och innehållsrika, samtidigt som de erbjuder en del källkritiska svårigheter. En sådan svårighet rör frågan om hur de erfarenheter som återges i skrivandet skapas? Är det fråga om ett skrivande i enlighet med ett slags litterär genre, där man skriver om livet på ett särskilt sätt; i det här fallet på ett sätt som arkivet bestämt och som upptecknarna förväntas behärska? Skriver upptecknarna in subjektiva upplevelser enligt ett objektivi-tivt schema, ett schema de lärt sig som giltigt för självbiografen? Skriver de in sig i färdiga manus? Radar de upp händelser enligt en linjär tanke om att de följer på varandra? Har självbiografen något egentligt värde om vi vill veta något om subjektets erfarenheter eller skapas erfarenheterna först när någon frågar efter dem? Det är sådana frågor jag ställt mig vid min närläsning av två av Eva Limburgs uppteckningar från åren 1948 och 1958 (SOFI 19307, 23791).

Forskning på området hävdar att självbiografen är en manlig genre och att kvinnor hittills endast skrivit manliga texter på nytt. Flera undersökningar visar samtidigt att det finns skillnader mellan kvinnors och mäns sätt att skriva. Män tenderar att skriva enligt linjär kontinuitet och att poängtera den offentliga världen, arbetskarriären och det egna jaget. Kvinnor däremot premierar i

sitt skrivande familje- och människorelationer, exempelvis genom att lägga stor tyngd vid enskilda öden. De lever sig in i andra personer och tar gärna andras perspektiv. Deras individuella livslopp bärs fram av flera röster (Vilkko 1992 s. 112 ff.).

I februari 1948 gjorde Eva Limburg i en uppteckning till ULMA några reflektioner om kvinnans ställning i familjen och samhället. Hon tycks själv ha tagit initiativ till ämnesvalet, som föranletts av ett samtal hon just då haft med några andra kvinnor i Bälinge. Detta framgår av att hon skriver att

Vi talade om kvinnans ställning genom tiderna. Ett par saker som där berättades, tyckte jag hade ett visst kulturhistoriskt intresse, och tar mig därför friheten, att berätta det. Värdinnan sade: "Fredrika Bremer ivrade för kvinnans likställighet med mannen. Tycker ni att vi kommit dit?" "Nej", svarades i korus. Värdinnan: "Kan ni ge något exempel?" Ja, exemplen kommo slag i slag. Fru Ester Torell, bondhustru Hemringe, Bälinge, 60 år sade: "I min barndom och ungdom fick aldrig en hustru gå bredvid sin man, då de voro ute och gick. Hon måste gå 2 à 3 steg bakom honom". Flera fruar, däribland upptecknaren, sade sig ha hört och iakttagit detsamma (SOFI 19307, Upl. Bälinge s 2).

Limburgs uppteckning behandlar de äldre och samtida, ojämlika förhållandena mellan könen som bl.a. tog sig

uttryck i att kvinnor inte fick sitta med vid matbordet med männen.

Det är fullständigt otänkbart att en bondhustru och hennes döttrar kan sätta sig ned vid matbordet och äta samtidigt med männen. Männen skall sitta ned och äta maten, då den är varm och nylagad. Hustrun skall stå vid spisen och äta och samtidigt ha ett öga på matbordet, för att se om det behövs påfyllning i karotter och fat. Jungfrur och döttrar få äta sedan männen stigit upp ... En annan fru berättade då, att hon i fjol, alltså år 1947, kom in i en stor och förmögen bondgård i södra Bälinge, där man satt till bords för att äta. Husbonden, ende sonen i gården, var nygift men hans unga, vackra hustru fick inte sitta med vid bordet. Där var bara män, som sutto till bords. Hustrun och hennes svärmor sutto i ett rum bredvid och sydde under måltiden. När männen gått ut, satte de sig till bords (a.a. s. 3 f.).

Limburg påpekar i sin uppteckning att det dock inte bara var i samband med t.ex. måltiderna "som männen [hade] större rättigheter än kvinnan". Trots att kvinnan gjorde samma arbete som mannen hade hon inte rätt att vila på maten, och när hon begravdes ringde man inte med storklockan som för männen utan bara med lillklockan. Inte heller kunde kvinnan, annat än i avskildhet med andra kvinnor, visa sin frustration över dessa orättvisor. "Att opponera sig var otänkbart", skriver Limburg och tillägger

att "Endast då vi flickor kommo för oss själva i någon skum vrå, vågade vi ge luft åt våra känslor" (a.a. s. 1 ff.).

På några få sidor lyckas Limburg ge tydliga exempel på den isärhållandets och hierarkiseringens politik som Yvonne Hirdman skisserat i sin teori om hur ett genussystem organiserar kvinnor och män. Det sker i enlighet med två principer: en om att manligt och kvinnligt inte bör blandas och en om att mannen är normen och kvinnan är avvikelser/anomalin, dvs. socialt underordnad mannen. Limburg ifrågasätter med sina berättelser genussystemets självklarhet genom att i sin uppteckning anlägga ett tydligt makt- och konfliktperspektiv. Hon rycker åt sig initiativet och utmanar den manliga normen utifrån en kvinnosynvinkel. Det är något radikalt annat än att, som etnologisk forskning gärna gjort, bara visa på "kvinnornas del" genom att låta kvinnor komma till tals. Då ifrågasätts eller problematiseras nämligen inte förhållandena mellan könen. Det är först med ett genusperspektiv, en analys av det sociala könet, som ett ifrågasättande av normen kan äga rum. En av fördelarna med att använda kön/genus som en problematiserande analytisk kategori är att man då kan komma åt maktförhållandena mellan män och kvinnor. Det gör Limburg.

Genussystemet, som illustreras så väl i hennes berättelser, är alltså en ordningsstruktur av kön som är basen för andra sociala ordningar, t.ex. ekonomiska och

politiska. Isärhållandet tar sig uttryck i arbetsdelningen mellan könen och i föreställningar om manligt och kvinnligt. Genom delningen skapas kategorier där kvinnor respektive män inordnas. Systemet lärs sedan på olika sätt in hos barnet så att det känns naturligt att tänka i genus, tänka att flickor gör vissa saker medan pojkar gör andra. I varje samhälle och i varje tid finns ett kontrakt mellan könen som visar hur kvinnor och män skall vara mot varandra. Kontraktet ärvs från generation till generation och innebär, säger Hirdman, att könens områden definieras på en annan nivå än den levda, att det finns "bortom" den personliga samvarons plats, vilket egentligen innebär att det inte alltför påtagligt "infekterar" det levda livet. Genuskontraktet hjälper också till att förklara hur den manliga normens primat har uthärdats i historien, dvs. att kvinnor definierats som De Andra och gått med på det utan att göra revolution. Ju kraftigare isärhållandet mellan könen är, ju självklarare, mer legitim och mindre ifrågasatt blir den manliga normens primat. Den tenderar, av både män och kvinnor, att uppfattas som naturgiven och självklar (Hirdman 1988 s. 49 ff.).

Limburgs berättelser, där isärhållandet och hierarkiseringen står i fokus, är alltså ingalunda könsneutrala. De ifrågasätter den manliga normen och problematiserar förhållandet mellan könen utifrån de maktaspekter som genusteori

och kvinnoforskning tillhandahåller. Limburg ger kvinnorna en röst i frågor som är angelägna för dem i det levda livet, i deras erfarenheter av socialt kön. Dessa erfarenheter "tar [hon sig] friheten" att förmedla arkivet under förevändningen (?) att de har "kulturhistoriskt intresse" (SOFI 19307, Upl. Bälinge s. 2). Denna förklaring tolkar jag som att Limburg var medveten om att arkivet egentligen eftersträvade "könsneutrala" självbiografiska beskrivningar, inte så öppet oppositionella som dessa.

Kanske var det Limburgs berättelser som kom att inspirera arkivarien Åsa Nyman i Uppsala att några år senare göra den första undersökningen som uttryckligen sades fokusera kvinnan och hennes situation. Den påbörjades 1955 och resulterade i en frågelista kallad Kvinnans ställning i det gamla bondesamfundet (M 218). Dess syfte var att "belysa kvinnans ställning i samhället på den tid, då hennes enda tänkbara plats var i hemmet och den stora och verkligt betydelsefulla händelsen i hennes liv var giftermålet". Det forskaren ville få kunskap om var alltså den gifta bondkvinnans ställning, inte kvinnor i allmänhet. Hon ville vidare veta "vilka arbetsuppgifter som av tradition tilldelades" kvinnan för att belysa "hennes plats vid sidan av männen". Hon utgick alltså implicit ifrån kvinnans ställning i relation till mannen, normen, när hon ville veta vad "som av ålder ansågs vara det specifikt kvinnliga" (a.a. s. 1).

Sida ur originalmanuskript av Eva Limburgs hand. SOFI.

Foto Bengt Backlund.

Bålinge. 22
De lediga stunderna för en flicka på en bondgård voro inte många, men de tillvaratogs väl. När karlarna sovo middag, kunde man sy, virka och sticka. När man vallade korna, kunde man liksledes sy, virka och sticka. Jag har ännu i behåll ett vitt sängtäck, som mor vävt, men jag själo sytt långt omkring på vallgården, då jag var barn. Dekanepussar och örn-gotts pussar virkades ännu på vallgården. Ännu sådana har jag kvar från barndoms-tiden. Även på krällarna sysslade ju flickorna med handarbetet. Vårstol och spinn-rock skulle vila efter krällsmaten, men sy, sticka och virka kunde man syssla med så länge man ville.

När det vävdes duktyg och servietter skulle företas ännu flickorna ha någonting ur väven, ibland en duk, ibland några servietter.

Undersökningen fokuserade således "kvinnornas del" som Britta Lundgren uttrycker det. Den är emellertid ändå av intresse, menar jag, eftersom den är en av de få etnologiska dokumentationerna som så explicit behandlar kvinnan.³ Detta till trots anlägger den knappast ett genomfört kvinnoperspektiv. Nyman uppgav visserligen att hennes ambition med undersökningen var att "sätta kvinnorna och deras speciella erfarenheter och synpunkter i centrum", eftersom hon ansåg att kvinnor aldrig kom till sin fulla rätt i det etnologiska fältarbetet, där av hävd männen och männens perspektiv blev mest tillgodosett (muntl. uppg. 1991). Undersökningen är dock, menar jag, inte specifikt ställd till kvinnor, den är i stället ett tydligt exempel på att etnologiska undersökningar just utgått från människan/mannen som norm och den kan därför i princip lika gärna sägas vara riktad till män som till kvinnor (jfr Lundgren 1990 s.79). Den innehåller nämligen frågeställningar som är så neutralt utformade att de utan svårighet kan besvaras av alla. Det behövs ingen kvinnlig "specialkompetens" inget kvinnligt "inifrånperspektiv". Det kan därför ifrågasättas om det är kvinnans "speciella erfarenheter och synpunkter" som söks. Nyman frågar t.ex.

Önskade man få en son eller en dotter som första barn?

Brukade den äkta mannen ... vara närvarande vid förlossningen?

Fingo flickorna leka tillsammans med gossarna?

Vilken ställning hade den ogifta kvinnan i samhället? (M 218 s.1 ff.)

Om de neutralt hållna frågeställningarna är en medveten strategi för att få in ett så brett material som möjligt eller om de är ett utslag av att Nyman använder ett "könsneutralt" synsätt på ett oproblematiserat sätt, eller om de är både och, kan diskuteras. Men hon har i efterhand upplyst mig om att när hon lade upp undersökningen hade hennes överordnade, manliga kolleger stort inflytande över formuleringar och innehåll i frågeställningarna (muntl. uppg. 1991).

Frågeställningarnas innehåll är dessutom starkt styrt av redan befintlig kunskap om kvinnors liv i bondesamhället. Det tycks således ha varit viktigare att undersökningen utformades i enlighet med andra, tidigare etnologiska undersökningar än att den utformades efter ett specifikt kvinnoperspektiv. Det uppgivna syftet att belysa kvinnans ställning förefaller underordnat ambitionen att inhämta allmänna

beskrivningar i en särskild sakfråga från olika trakter i landet, förmera faktabelägg för sådant man redan visste, men ville ha fler uppgifter om (Lilja 1996 s. 115 ff.). Undersökningen anpassades sannolikt till dessa överordnade principer och kan därför sägas konservera en manlig bild av kvinnors liv och arbete, inte söka nya vägar för kvinnor att presentera sig med hjälp av det självbiografiska skrivandet. Frågeställningarna skriver in kvinnan i en patriarkalisk genusmodell, en begränsande modell som kvinnor skall förhålla sig till (dvs. kvinnan som Den Andra). Den är därför ett bra exempel på den manliga könstendensen i etnologisk forskningspraxis, som Lundgren diskuterar (Lundgren 1990 s. 78).

Men undersökningen är också begränsad på ett annat sätt. Den styr skrivandet i en viss riktning genom att i frågorna ge exempel på vilket slags faktakunskap som förväntas. I den här undersökningen gavs konkreta uppgifter som skulle vägleda besvararna.

Skulle man t.ex. göra gropar i kinderna medan födelsehinnan satt kvar, för att flickan skulle bli vacker?

Har Ni hört talas om att någon ... la en yxa, en sopborste ... under sängen ... i hopp om att få en dotter?

Är den seden känd, att det nyfödda flickbarnet skulle först av alla kläder få en mansskjorta ... för att få tur i kärlek och säkert bli gift? (M 218 s. 1 f.)

Dessa tydliga exempel skulle kunna tolkas som att forskaren försökte få människor att skriva in sina subjektiva erfarenheter i redan färdiga manus, dvs. att bekräfta den bild av kvinnan som redan fanns i arkiven. Det skulle i sin tur kunna leda till att de erfarenheter som förmedlades i skrivandet hade en tendens att skapas i samband med att frågorna i listan besvarades (jfr Lilja 1996 s. 115 f.).

Sjelva undersökningen i sig innehåller således redan i rubriken Kvinnans ställning i det gamla bondesamfundet och i presentationen av syftet, där det talas om kvinnan som tillhörig intimsfären ("enda tänkbara plats är hemmet") osv., vissa betydelsefulla begränsningar. Frågorna, som ställts upp under tio rubriker, består även de av ett strikt urval från vissa sektorer av livet. Här behandlas nämligen i princip bara den sociala delen, dvs. kvinnans (och mannens!) liv från avlelsen till graven. Livsloppet med dess indelningar efter livshögtider (konfirmation, giftermål) och åldersklasser (det nyfödda barnet, koltbarnet, skolbarnet, ungmön /i bet. ännu ogift/, hustrun, modern, den gamla kvinnan) har stått modell för förfrågningen. Jag kan alltså konstatera att frågelistan utgår från redan befintlig kunskap och att den genom sin uppställning inte problematiserar sitt ämne samt att den begär att besvararna skall skriva enligt en linjär modell (jfr Vilkkö 1992).

Men också innehållet i delfrågorna,

som koncentrerats kring livscykeln är begränsat. Här finns t.ex. ingenting om det sexuella och endast tre smärre frågor om kvinnokollektivet.

Hölls efter barnets födelse något gille, som var anordnat enbart för kvinnor?

Hade flickorna egna sammankomster med vissa ceremonier ...?

Fanns det särskilda sammankomster för de gifta kvinnorna? (M 218 s. 2 ff.)

Listan är heller inte orienterad mot något specifikt kvinnoområde (menarch, menstruation, menopaus nämns t.ex. inte). Ingenting sägs om kvinnors rädsla för våld och övergrepp. Dessutom följs en strikt heterosexuell norm som inte lämnar något utrymme för exempelvis lesbiska kvinnor eller något kön utöver det kvinnliga och det manliga (jfr Rosenberg 2002 s. 21). Desto mer intresserar sig forskaren för kvinnans roll som mor, husmor, maka och ogift (i betydelsen "blev aldrig gift"), alltså hennes viktigaste roller i förhållande till mannen, naturligtvis helt i linje med intentionerna i det upp-givna syftet, dvs. kvinnans "plats vid sidan av männen" (M 218 s. 1).

Det verkar därför som att Nyman, i enlighet med dåtida etnologisk forskningspraxis, på ett självklart och oproblematiskt sätt utgått från mannen som norm. Kvinnans roll har begränsats till barnaföderskans och hustruns. Pigan, eller andra yrkesverksamma kvinnor

i bondesamfundet, prostituerade osv. efterfrågas inte utan det som fokuseras är den gifta bondkvinnan eller rättare bondens hustru.

Någon strävan efter en heltäckande dokumentation av kvinnans liv och arbete är det alltså inte fråga om. Något försök att betona eventuella skillnader i mäns och kvinnors skilda erfarenheter av kön är det inte heller fråga om. Frågeställningarna är varken utmanande eller omstörtande, också i enlighet med etnologisk forskningspraxis (Lilja 1996 s. 159 ff.). Alltså måste jag fråga mig, vad är det då för poäng med undersökningen, förutom den att samla fakta om vissa givna och redan väl kända sakförhållanden? Är syftet att endast bekräfta rådande genusordning? Tvingar frågorna kvinnor att förhålla sig till samhällets uppfattning om normalitet, om vad en "riktig" kvinna är? Tvingar frågorna kvinnor att skriva in sig i redan färdiga manus?

När Eva Limburg besvarar frågorna i undersökningen av kvinnans ställningar ger hon en del allmänna upplysningar om kvinnors (och mäns) liv och arbete, dvs. hon behandlar frågeställningarna på ett "förväntat" sätt genom att följa den linjära modellen och besvara frågorna i tur och ordning. Men hon nöjer sig ingalunda bara med det. I stället frigör hon sig från mallen, dels genom att underlåta att besvara många av frågorna, dels genom att koncentrera sitt berättande till vissa aspekter. När hon gör det väljer

hon sina exempel så att det gång på gång "bränner till" och kön som levd erfarenhet blir illustrerat på ett sätt som de neutrala frågorna inte uppmanat till. Limburg tenderar nämligen att skriva om och reflektera över kvinnors specifika villkor framför att bara ge de faktauppgifter som efterfrågas. Hennes skrivande blir till en reflekterande berättelse med frågelistan endast som utgångspunkt. Med sitt skrivsätt bryter hon därmed med undersökningens intention, såväl vad gäller faktainriktningen och den linjära uppställningen som den begränsande patriarkaliska genusmodellen.

Hon skapar med sitt skrivande ett "frirum", där hon ventilerar kvinnoaspekter, ger ett kvinnligt inifrånperspektiv.⁴ Hon gör sig till subjekt när hon distanserar sig från det objektiva kunskapsökande som frågorna efterlyser. I sitt skrivande premierar hon dessutom familje- och människorelationer, t.ex. genom att lägga stor tyngd vid enskilda kvinnoöden. Hon lever sig därvid in i andra personer och tar gärna deras perspektiv, samtidigt som hon evaluerar dem och reflekterar kring sitt förhållningssätt gentemot dem (jfr Vilko 1992). När hon t.ex. berättar om en barnamörderskor skriver hon att

Den ogifta moderns ställning [var] fruktansvärd ... Detta förtviolade, hjälplösa tillstånd drev väl många kvinnor till barnamord ... Visst var hennes gärning fruktansvärd, men

ändå. Skulden kunde aldrig avtvas. Var hon kom och gick, gick ryktet framför henne och omöjliggjorde all gemenskap med andra människor. Efteråt har jag förstått, att hon levde ett ensamt skuggliv, utstött av alla människor ... Hon ägde ingen vän, ingen förtrogen och sökte ingen människas sällskap. Inte förrän många år efteråt förstod jag hur sorglig hennes belägenhet var (SOFI 23791, Upl. Börje, Bälänge s. 45, 54, 56).

Genom att distansera sig från frågelistans begränsande modell och genom att inta ett uttalat kvinnoperspektiv skapar Limburg med sina berättelser stark och betydelsemättad självbiografisk kunskap, där kvinnan kommer till tals i sin egen rätt. Hon koncentrerar sig därvid på, och ger tyngd åt, några återkommande teman, som inte explicit efterfrågas i undersökningen. Dessa teman är den ambivalenta kvinnorollen, frihetstemat och könstillhörigheten som belastning, tre teman som delvis griper in i och överlappar varandra.

Den ambivalenta kvinnorollen, dvs. att kvinnor tvingats balansera mellan oförenliga krav och förväntningar illustrerar Limburg gärna med exempel från arbetslivet. Hon berättar t.ex. att en kvinna alltid var förhindrad att lämna gården innan hon blivit kyrktagen, eftersom hon ansågs som heden. Men, skriver Limburg, när det gällde arbetet på gården var kvinnans "hedendom" inget hinder, ty berättar hon, 1905 fick en dagen innan

nyförlöst kvinna hos bonden Andersson i Karby i Vendel "gå ut i gödselstaden och lassa dynga hela dagen"(SOFI 23791, Upl. Vendel s. 8). Ett annat exempel på ambivalensen i kvinnorollen tar hon från de ogifta kvinnornas situation. Dessa kvinnor var "hunsade och föraktade, utsatta för drift" pga av sitt civilstånd. Oftast var de uteslutna från en rad sociala sammanhang. De kvinnor däremot som försörjde sig som lärarinnor, sjuksköterskor, diakonissor eller affärsinnehavare var dock inte föraktade även om de var ogifta. Men, påpekar Limburg, berömde man sådana kvinnor kunde män visserligen hålla med, men samtidigt ofta tillägga "men hon har inte blivit gift ändå" (a.a., Upl. Bälinge s. 37 f.).

Här ger Limburg ett gott exempel på att ogifta kvinnor inte hade någon riktig funktion i relation till männen, eftersom de inte var hustrur till dem. Ogifta kvinnor uppfattades som ett hot mot männen samtidigt som männens reaktioner visar att äktenskapet var en maktinstitution, där kvinnan stod under mannens kontroll. De ogifta blev därför marginaliserade, då de inte enkelt kunde kategoriseras i enlighet med genusmodellen. En "riktig" kvinna borde vara gift (jfr Lundgren 1990 s. 88).

Den ambivalenta kvinnorollen tog sig också uttryck på andra sätt i arbetsdelningen mellan män och kvinnor. Här visade männens reaktioner åter igen vad som var kvinnans plats.

Männen tyckte att de kvinnor om kunde delta i människens arbete voro mycket duktiga. De prisades och berömdes, men viskande kunde de anförtro varandra: "Jag skulle i alla fall inte vilja vara gift med den kvinnan" (SOFI 23791, Upl. Bälinge s. 34).

Det fanns också ambivalenser gentemot kvinnan som reproduktiv. En kvinnas främsta plikt var att föda barn. Sedan hon gjort det, skriver Limburg, "betraktades hon med större aktning än förut". Men samtidigt påpekar hon att en gravid gift kvinna inte fick gå i kyrkan, eftersom hon kunde ha "förorenat hela kyrkan med sitt havandeskap" (SOFI 23791, Upl. Bälinge, Börje s. 31, 47). Samma ambivalens finns också i en stark berättelse om hur den gravida kvinnan kunde bemötas i arbetslivet. Berättelsen visar, menar Limburg att männen inte hade "mycket förståelse för vad havandeskap och barnafödande innebär".

I min egen barndom såg jag ofta en soldat-hustru, som gick och band säd i långt framskridet havande tillstånd. Jag såg hur hon vändades och svettades varje gång hon måste böja sig djupt över sädesbanden. Aldrig skall jag glömma drängarnas hånskratt inför hennes vända (a.a., Upl. Bälinge s. 32).

Det andra temat, frihetstemat, illustreras på många olika sätt i Limburgs skrivan- de och det framgår att detta varit centralt i kvinnors levda erfarenheten av kön. En

aspekt av den frihetsinskränkning som flickor drabbades av handlar om uppfostran, där pojkar uppmanades till aktivitet och flickor till passivitet. Limburg skriver

Om en pojke aldrig visade sig rädd för någonting, då var han en "duktig pojke". Gärna skulle han också vara litet oförvågen. En pojke fick också gärna kasta sten. En flicka däremot aldrig. Det var okonligt. En flicka skulle förhålla sig stilla (a.a., Upl. Bälinge s. 10).

Tidigt lärdes flickorna att leka lekar som, skriver Limburg "liksom pekade hän mot sysslorna i hemmet ... låna eld, mala salt ... väva vadmal". Pojkarna däremot lekte "mer manligt betonade lekar, t.ex. tjuv och polis, rövare och fasttagare". När flickorna uppnått skolåldern började de speciella sysselsättningarna för dem. Då lärde de sig spinna, sticka, sy och virka. Dessa sysslor borde de alltid ha med sig för att kunna ta vara på tiden, t.ex. då männen vilade, då de vallade kor eller var på vandring i något ärende. Samtidigt började flickorna också delta i andra hemarbeten (a.a., Upl. Börje s. 13 ff.).

När flickan blivit konfirmerad betraktades hon visserligen som vuxen, men frihetsinskränkningen var inte över. Nu skulle hon, säger Limburg, "fostras för sitt blivande kall, nämligen husmor, hustru och moder". En pedagogisk metod som användes i denna inskolning var en rad ordspråk som inpräntade i flickan att hon

endast borde eftersträva giftermål. Ett exempel som Limburg ger är att om en flicka satte sig mitt i en soffa skulle hon inte bli gift (SOFI 23791, Upl. Bälinge s. 18 ff.).

Dessa ordspråk syftade till uppfostran till "rätt" beteende, dvs. ett värdigt beteende, hövskhet och stilla vandel, som Limburg kallar det. Kvinnan skulle vara blygsam och tillbakadragen och endast tala i sällskap när hon själv blev tilltalad. För att visa hur regeln inpräntades använder Limburg en berättelse om en föreståndarinna för en flickpension som ibland gick ut och promenerade med sina flickor. Om hon på långt håll såg en man sade hon till flickorna: "Slå ner ögonen! Det kommer en karl".

Samtidigt som inskolningen betonade vikten av giftermålet betonade den också att flickor måste visa sin underordning genom att lära sig att tygla och disciplinera sina kroppar. Den vuxna kvinnan måste sätta upp sitt hår och använda långa kjolar. När hon satt i sällskap skulle hon aldrig lägga det ena benet över det andra, eftersom det var oanständigt. När hon stod skulle fötterna vara tätt slutna tillsammans, och hon borde aldrig hemma hos andra sätta sig i en soffa eller fåtölj utan på en enkel stol nära dörren. Att cykla ansågs också oanständigt liksom att klä sig i byxor (a.a., Upl. Bälinge s.27 f.).

Alla dessa inskränkningar, som signalerar att kvinnan var socialt underordnad mannen, gjorde att kvinnor hela ti-

den blev upptagna av att visa sin respektabilitet. Likaså pekar inskränkningarna på att kvinnans kropp var föremål för stark disciplinering. Kroppen måste tyglas och kvinnor var medvetna om att deras kroppar bar på sociala förväntningar (Ekström 2002 s. 19, 95). Här är det således fråga om könsspecifika normer för moral och sexualitet. Men inskränkningarna visar också att kvinnor inte förväntades ta någon central position i rummet. Att inte få sitta mitt i en soffa utan på en enkel stol nära dörren var att signalera brist på betydenhet, att inte synas, att hålla sig diskret i bakgrunden, att vara beredd att snabbt kunna lämna platsen.

Det tema som berör kön som belastning är ett överordnat tema och kanske det som Limburg oftast och tydligast stannar vid i sin självbiografi. Inom temat kan såväl den ambivalenta kvinnorollen som frihetstemat rymmas. För att illustrera kön som belastning tar Limburg flera berättelser till hjälp. Det var, skriver hon, inte oviktigt vilket kön det första barnet hade. Man önskade sig alltid först en pojke, om man inte önskade sig enbart pojkar. För att inpränta betydelsen av könstillhörigheten, hade kvinnan, om det första barnet var en pojke, rätt att få den tredje guldringen (utöver förlovnings- och vigselringarna). Limburg berättar

En syster till mig gifte sig 1917 med lantbrukare Fritz Wallgård, Vallskog, Bälinge. 1918

väntades ett barn. Min svåger sa förstås alltid att det skulle bli en pojke. Det blev en flicka. Då sa min svåger till min syster: "Om det varit en pojke, skulle du ha fått en gullring med en vacker sten i, men eftersom det blev en flicka, får du ingen ring" (SOFI 23791, Upl. Bälinge s. 1 ff.).

Redan som småbarn lärde sig flickorna att deras kön var en belastning. Det betraktades nämligen som ett stort problem om en familj bara fick döttrar.

Vilka mindervärdighetskänslor fick man inte som barn, när främmande människor medlidssamt tittade på far och mor och skakade på huvudet och sade: "Bara flickor"... ibland kunde min far säga: "Ja, det är på tok att man har bara flickor och ingen son. Två utav flickorna skulle ha varit pojkar" ... 1923 hörde jag fru von Engeström, Kiplingeberg samtala med fru Nilsson, Gullögla, Bälinge. Fru Nilsson hade 5 döttrar och ingen son, fru von Engeström hade fyra döttrar och 1 son. De såg deltagande på varandra och fru v. E. sade: "Ja, jag förstår precis hur fru Nilsson känner det. Men vi kan ingenting göra åt saken. Det är bara att resignera" (a.a., Upl. Bälinge s. 1 f.).

Inte minst visade sig könet vara en belastning vid oönskade graviditeter. Limburg återger flera berättelser som illustrerar hur ogifta, gravida kvinnor betraktades och behandlades. Först ansågs kvinnorna skämda av sin graviditet. En

del valde då att ta sina nyfödda barns liv. Upptäcktes mordet blev de ännu mer skämda och skammen ökades sedan på genom fängelsevistelsen (a.a., Upl. Börje s. 45). Blev en tjänsteflicka gravid fick hon genast lämna sin tjänst, eftersom det ansågs som en oerhörd skam, att ha en sådan kvinna anställd. För många flickor, menar Limburg, återstod ingenting annat än att gå och tiggga eller ta livet av sig.

Jag har sett många platser, vilka människor pekat på och sagt: "I den där gölen dränkte sig grannas pigan det eller det året" Eller: "I den ån dränkte sig den eller den pigan". Eller: "Där är trädet, som Perssons piga hängde sig i". – man kan fråga sig varför var det nästan alltid pigor, tjänsteflickor, som detta hände? Ja, antagligen därför att de voro mest oskyddade. De voro unga, fattiga, värnlösa, långt borta från föräldrar och skyddande omvårdnad (a.a., Upl. Börje s. 47 f.).

En kvinna som i ungdomen råkade bli gravid utan att vara gift lämnade sitt nyfödda barn till en änglamakerska i Stockholm, där det snart dog. Då hon lämnat barnet gick hon till Lill-Jansskogen

... där skulle hon gå och hänga sig. Hon gick och gick fram och tillbaka högljutt gråtande. Ofta tänkte hon "i det trädet skall jag hänga mig, eller i det där". Natten gick under ideligt sökande och gråtande. Inget träd passade riktigt, och inget rep hade hon heller. Så småningom gick solen upp, och då var det, som om de mörka makterna släppte greppet om hennes själ. Livsviljan vak-

nade på nytt. Men lång var vägen innan hon kom till den aktade ställning hon hade vid sin död vid 85 års ålder. När hon var 45 år blev hon gift med en god och praktigt affärsman. Hon dog 1949 (a.a., Upl. Börje s. 51).

Även i samband med döden fick kvinnan utstå negativ särbehandling på grund av sitt kön. Begravningen var mer stillsam för en kvinna än för en man. Färre gäster bjöds in och i kyrkan klämtade man endast med lillklockan för en avliden kvinna. "I stillhet hade hon levat och i stillhet skulle hon försvinna från denna jorden", skriver Limburg (a.a., Upl. Bälinge s. 41). Ännu 1948 kunde man av klockringningen höra om en kvinna eller man dött (SOFI 19307, Upl. Bälinge s. 1).

Livet igenom fick kvinnan alltså erfara att hon utsattes för orättvisor och negativ särbehandling på grund av sitt kön. Hennes tillskrivna könsroll gjorde hennes situation ambivalent och hennes frihet starkt beskuren. Den kvinna som inte fogade sig utsattes för sanktioner av olika slag. Hon blev, visar Limburg med sina berättelser, utesluten eller förhånad av männen, som värnade sin hierarkiskt överordnade position.

Den manliga normens primat var så självklar att också kvinnorna deltog i upprätthållandet av genusordningen (jfr Hirdman 1988 s. 53). Både män och kvinnor tycks ha varit angelägna om att hålla isär kvinnligt och manligt. Limburg ger ett exempel från arbetslivet.

Kvinnorna tyckte inte om kvinnor om deltago i mansarbete. Jag minns en finska som klädde sig i manskläder och körde timmer från skogen tillsammans med männen. Hon blev mycket klandrad av sina medsystrar. Kvinnorna tyckte inte heller om att se män utföra kvinnoysslor. Jag minns en granne som tvättade och bakade åt sin hustru, då hon var sjuk. Jungfrurna i mitt hem fnyste och hånlogo däråt. Männen voro också mycket generade över att utföra kvinnoysslor... Inte långt från mitt hem bodde en fru, som brukade tvätta åt stadsborna. En dag låg hon sjuk och bad sina söner att sköta tvätten... De lånade sin mors kläder, klädde sig alltså i kjolar och halsdukar, för att de skulle bli tagna för flickor (SOFI 23791, Upl. Bälinge s. 34 f).

Kvinnorna deltog också i bevakningen av var gränsen för en flickas frihet gick. En av berättelserna om den kringskurna friheten och normen för moral, sexualitet och disciplinering av kroppen handlar om hur en flicka en dag omkring år 1900 tog sig för att dansa den kvinnliga solodansen sju-skäva-lappen.⁵

En torparflicka från Hässelby gård som hette Marta Ålén drog upp kjolen mellan benen, hoppade omkring med benen ungefär i nigsittställning med knäna vitt isär och sjöng: Har ni sett och vill ni se sju-skeva-lappen dansar". De andra flickorna började ropa: "Fy Marta, så får du inte leka! Det är oanständigt". Sen dess har jag aldrig sett någon leka den leken (a.a., Upl. Börje s.11 f.).

I en annan berättelse om frihet, moral och sexualitet berättar Limburg om de önskade graviditeterna.

När jag tänker på det förakt, som avspeglades i de gifta kvinnornas ansikten och den avsky, som förspordes i deras ansikten, när de talade om dessa kvinnor, förstår jag, att i deras ögon ingen synd på jorden, icke mord, icke krig och blodsutgjutelse, nej ingenting på jorden kunde förliskas vid den synden och den skammen att få barn, utan att vara gift. Även min mor hade den inställningen. En jungfru i mitt hem råkade i "omständighet" som det hette. Vilket liv det blev! Naturligtvis måste hon flytta (a.a, Upl. Börje s. 46).

Limburgs självbiografiska uppteckningar innehåller starka och osminkade berättelser om kvinnors sociala underordning. På ett djupt deltagande sätt diskuterar hon känsliga frågor om oblida kvinnoöden, men hon gör det utan att förfalla till självömkan eller eländesbeskrivning. Med sitt skrivande lämnar hon därför ett viktigt kvinnohistoriskt dokument till eftervärlden. Men Limburg väljer inte bara skickligt sina berättelser för att problematisera kvinnans utsatta situation, hon använder också skrivandet för att opponera sig mot den underordning som drabbar kvinnor. Här arbetar hon som en veritabel kvinnoforskare. Instuckna i berättelserna finns ett starkt ifrågasättande av den manliga normen, en vägran i att bara

acceptera genusordningen som naturgiven (jfr Hirdman 1988 s. 49).

Limburg illustrerar detta ifrågasättande med några exempel. Ett sådant exempel är när hennes syster, efter att ha fött en dotter, förvägras den tredje ringen.

Min syster svarade, att under de förhållandena vill hon inte ha någon ring. Hon kunde inte hjälpa, att det blev en flicka och hennes lidande hade ju varit lika stort, antingen det var en pojke eller en flicka som föddes (SOFI 23791, Upl. Bälinge s. 3).

Ett annat exempel på denna vägran är att kvinnor ibland aktivt tog initiativ till förändringar.

En av mina systrar gifte sig senare med en lantbrukare, som övertog gården efter min far. Mina föräldrar och vi yngre syskon flyttade till en våning en trappa upp i samma gård. En kväll då min mor varit en trappner i köket för att där hämta mjölk, kom hon upp igen och såg faktiskt upprörd ut. Hennes ton var även upprörd, då hon sade: "Kan ni tänka er, att Rut satt till bords och åt tillsammans med karlarna". Men min syster hade även varit lärarinna, och tyckte väl, att hon kunde införa nya seder (SOFI 19307, Upl. Bälinge s. 5).

Limburg använder denna berättelse för att belysa att kvinnan genom att utbilda sig kan förändra sin situation. Det förakt gentemot familjer med bara döttrar, som

hon själv erfarit, möter hon med att betona att många av flickorna i dessa familjer skaffade sig bra utbildning och arbete. Flera av dem blev i likhet med henne själv lärarinnor. Genusordningen kan alltså förändras, menar Limburg, och har kanske också gjort det under hennes levnad.

Om någon man hade lagat en maträtt var det nätt och jämt att kvinnorna ville äta det. För 50 år sedan skulle man aldrig drömt om, att en man kunde sy i en knapp eller dra en barnvagn. Det var absolut under deras värdighet. I det fallet har mycket ändrat sig ... Men det är väl kvinnornas förvärvsarbete som åstadkommit denna förändring (SOFI 23791, Upl. Bälinge s. 35).

Av Eva Limburgs engagerade bidrag att döma, uppfattade hon kvinnans ställning som ett mycket angeläget ämne att skriva om. Kvinnor hade inte tidigare kommit till tals på detta sätt, men nu gav hon röst åt både sin egen erfarenhet och åt andra kvinnors. Hon valde skarpsinnigt berättelser som visade att kvinnor erfor att deras kön var en belastning, något som tog sig uttryck i ambivalenser och starkt kringskuren frihet. Detta var frågor om makt och konflikt som etnologin sällan hade diskuterat och Eva Limburg blev därför banbrytare. Hon skrev kvinnohistoria i en tid då kön inte stod på forskarnas agenda. Och hon skrev inte för att bara ge fakta om kvin-

nors utsatta situation, hon skrev för att visa att förändring av genusordningen var både möjlig och nödvändig.

Det intressanta och paradoxala är dock att Åsa Nymans respons på hennes arbete blev ytterligt svagt. Sedan hon läst de starka skildringarna kommenterade hon visserligen att Limburg "på ett utmärkt sätt fått fram olika tiders tänkesätt om kvinnan", men hon ställde inga följdfrågor eller bad henne utveckla sina resonemang utan fastnade i stället för några lekar som nämnts i förbigående som illustration till inskolningen i kvinnorollen. Dessa ville hon att upptecknaren skulle skriva mer om (SOFI brevsamlingen 1958-04-10)! På det sättet tystades Eva Limburg och så lämnades undersökningen av kvinnans ställning åt sitt öde... Men hennes manuskript finns kvar och de är lika aktuella i dag som de var då hon en gång skrev dem.

Noter

1. Brev från Åsa Nyman till Eva Limburg 1957-10-04.
2. ULMA ingår i dag i Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI).
3. Redan 1931 hade dock Nordiska museet gjort en undersökning kallad Man och kvinna (NM 39). Det blir alldeles tydligt av frågorna i den vad som inte betraktades som manligt: t.ex. ömhetsbetygelser, användning av smycken, sysslande med örter och blomster samt poesi.
4. Alla hennes informanter är kvinnor.
5. Dansen har tolkats som ett kvinnornas skämt med manliga "skrytdanser" (Nordisk Kultur XXIV, 1933 s. 127).

Källor

Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) i Uppsala
Tjänstarkivet:
Brevsamlingen.
Nekrologer.
Personregister.

Uppteckningar:

SOFI 19307: Upl. Bälinge. Limburg, Eva. 1948.
SOFI 23791: Upl. Bälinge, Börje, Ramsta, Tierp, Vendel. Limburg, Eva. 1958.

Litteratur

- Ekström, Simon, 2002: Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott, Stockholm 1946–1950.
- Hirdman, Yvonne, 1988: Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. (Kvinnovetenskaplig tidskrift 3.)
- Lilja, Agneta, 1996: Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B: 22.)
- Lundgren, Britta, 1990: Etnologi och kvinnoforskning. (Rig 1.)
- Rosenberg, Tiina, 2002: Queerfeministisk agenda.
- Vilkko, Anni, 1992: "Att skaka hand med handskar på". Kvinnliga självbiografier och tolkarens position. I: Tigerstedt, Christoffer, Roos, J. P. & Vilkko, Anni (red.): Självbiografi, kultur, liv: levnads-historiska studier inom human- och samhällsvetenskap.

Agneta Lilja är lektor i etnologi vid Södertörns högskola i Huddinge.